

Management of Sustainable Development in Countries from the Perspective of International Law and Economic Jurisprudence

Sara Rostami^{1*}

1. Assistant professor and faculty member of the Department of Law and Social Sciences, Payam Noor University, Tehran, Iran.

ARTICLE INFORMATION

Article Type: Original Research

Pages: 175-192

Article history:

Received: 17 Apr 2023

Edition: 27 May 2023

Accepted: 14 Jul 2023

Published online: 23 Des 2023

Keywords:

Management, sustainable development, responsibility, do not harm, implementation guarantee.

Corresponding Author:

Sara Rostami

Address:

Iran, Tehran, Payam Noor University, Department of Law and Social Sciences

Orchid Code:

0000-0003-0672-3616

Tel:

09353919437

Email:

Dr.rostami@pnu.ac.ir

ABSTRACT

Background and Aim: Management of sustainable development is one of the important issues of development, which has not been discussed much in the shadow of the concept of sustainable development. The purpose of this article is to examine sustainable development management in countries from the perspective of international law with an analysis of economic jurisprudence.

Materials and methods: This article is descriptive and analytical. The materials and data are also qualitative and data collection has been used.

Ethical considerations: In the present paper, the originality of the text, honesty and trustworthiness are respected.

Results: The findings indicate that in economic jurisprudence, it is possible to achieve important principles and rules that indicate the management of sustainable development. The principle of not causing harm in the development process, observing the principle of maintaining balance and balance, the principle of responsibility and non-corruption in the land, and paying attention to human dignity are among the most important of these rules and principles. In international law, sustainable development management has been emphasized in various international conventions and documents, including the Rio Convention. In international development law, compliance with human rights standards, protection of social values and compliance with environmental standards in the development process are the three basic principles that govern sustainable development management. In the principle of compliance with environmental standards in the development process, there are important principles such as the principle of responsibility and compensation, the principle of caution and the principle of cooperation and information in environmental risks.

Conclusion: The results showed What is important is to guarantee the implementation of the rules and principles governing sustainable development management. Without a guarantee of implementation, the rules governing the management of sustainable development in international law will remain only as recommendations.

Cite this article as:

Rostami S. *The Economic Rights of Citizens from the Perspective of Imami jurisprudence And Ayatollah Javadi Amoli's point of View*. Economic Jurisprudence Studies. 2023.

فصلنامه مطالعات فقه اقتصادی، دوره پنجم، شماره چهارم، زمستان ۱۴۰۲

مدیریت توسعه پایدار در کشورها از منظر حقوق بین الملل با تاکید بر فقه اقتصادی

سارا رستمی^{*۱}

۱. استادیار و عضو هیئت علمی، گروه حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

چکیده

زمینه و هدف: مدیریت توسعه پایدار از موضوعات مهم توسعه است که در سایه مفهوم توسعه پایدار، چندان مورد بحث و بررسی قرار نگرفته است. هدف مقاله حاضر بررسی مدیریت توسعه پایدار در کشورها از منظر حقوق بین الملل با تحلیلی بر فقه اقتصادی است.

مواد و روش‌ها: روش تحقیق، توصیفی تحلیلی است. مواد و داده‌ها نیز کیفی است و از فیش برداری در گردآوری مطالب و داده‌ها استفاده شده است.

ملاحظات اخلاقی: در این مقاله، اصالت متن، صداقت و امانت‌داری رعایت شده است.

یافته‌ها: یافته‌ها حاکیست که در فقه اقتصادی، می‌توان به اصول و قواعد مهمی دست یافت که بر مدیریت توسعه پایدار دلالت دارد. اصل ضرر نرساندن در فرایند توسعه، رعایت اصل حفظ توازن و تعادل، اصل مسئولیت‌پذیری و عدم فساد در زمین و توجه به کرامت انسانی از مهمترین این قواعد و اصول است. در حقوق بین الملل نیز مدیریت توسعه پایدار در کنوانسیون‌ها و اسناد مختلف بین الملل از جمله کنوانسیون ریبو رعایت موازین حقوق بشر، حمایت از ارزش‌های اجتماعی و رعایت موازین زیست محیطی در فرایند توسعه، سه اصل اساسی است که بر مدیریت توسعه پایدار حاکم است. در اصل رعایت موازین زیست محیطی در فرایند توسعه، اصول مهمی نظیر اصل مسئولیت‌پذیری و جبران خسارت، اصل احتیاط و اصل همکاری و اطلاع‌رسانی در خطرات زیست محیطی نهفته است.

نتیجه: آنچه مهم است ضمانت اجرای قواعد و اصول حاکم بر مدیریت توسعه پایدار است. بدون ضمانت اجرا، قواعد حاکم بر مدیریت توسعه پایدار در حقوق بین الملل صرفاً در حد توصیه‌نامه باقی خواهد ماند

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: پژوهشی

صفحات: ۱۷۵-۱۹۲

سابقه مقاله:

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۱/۲۸

تاریخ اصلاح: ۱۴۰۲/۰۳/۰۶

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۴/۲۳

تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۱۰/۰۲

واژگان کلیدی:

مدیریت، توسعه پایدار، مسئولیت‌پذیری، ضرر، ضمانت اجرا.

نویسنده مسئول:

سارا رستمی

آدرس پستی:

ایران، تهران، دانشگاه پیام نور، گروه حقوق و علوم اجتماعی.

تلفن:

09353919437

کد ارکید:

0000-0003-0672-3616

پست الکترونیک:

Dr.rostami@pnu.ac.ir

۱. مقدمه

در نتیجه چنین وضعیتی است که توسعه پایدار و مدیریت توسعه پایدار مطرح شده است. آنچه بررسی موضوع مقاله حاضر را ضرور ساخته است اهمیت مدیریت در فرایند توسعه پایدار است. توجه به ارزیابی اثرات محیطی و اجتماعی به طور گسترده مورد نیاز کشورهای در حال توسعه است؛ زیرا به علت توسعه نیافتگی اقتصادی و نبود زیرساخت‌های مناسب علمی و فنی، طرح‌های توسعه در این کشورها تأثیر منفی فراوانی بر تنوع زیستی و محیط زیست می‌گذارند. درس‌های آموخته شده از ارزیابی اثرات محیطی و اجتماعی در کشورهای توسعه یافته، می‌تواند با شرایط کشورهای در حال توسعه، مطابقت داده شود. بنابراین برای علاقه‌مندان به مسائل اجتماعی و انسانی توسعه، رویکردی جذاب در برنامه ریزی است و اطلاعات ارزشمندی درباره اثرات مورد انتظار مدیریت توسعه بر بخش‌های عمومی و خصوصی فراهم می‌آورد.

هدف مقاله حاضر بررسی این موضوع است که چه قواعدی بر مدیریت توسعه پایدار از منظر حقوق بین‌الملل و فقه اقتصادی حاکم است. در واقع، از منظر فقه اقتصادی و حقوق بین‌الملل، توسعه پایدار در سایه چه اصول و قواعدی باید صورت گیرد. در خصوص توسعه پایدار، پژوهش‌های متعددی انجام شده است: اسداله مهرآرا؛ سپیده مدانلو جویباری و علیرضا زارع زیدی، در مقاله‌ای به بررسی نقش حفاظت از محیط‌زیست در توسعه- پایدار پرداخته‌اند (مهرآرا؛ مدانلو جویباری؛ زارع زیدی، ۱۳۹۷). توماج رستمی سلیمانی نیز در مقاله‌ای، نگرش کشورها به توسعه پایدار و بررسی شاخص‌های توسعه انسانی و زیست محیطی در پایداری را مورد بررسی قرار داده است (رستمی سلیمانی، ۱۳۹۷). همچنین محمدکاظم پور

صنعتی شدن و توسعه و گسترش کشورها گرچه از طرفی باعث پیشرفت و رونق جوامع گردید، اما از طرفی باعث گسترش اثرات تخریبی برای محیط زیست شد و آلودگی‌های زیادی به دنبال داشت. صنعتی شدن، رشد فزاینده جمعیت، پدیده شهرنشینی و بهره‌گیری از الگوهای نامتوازن توسعه و بهره‌بردارهای بی‌رویه و نسنجیده، موجب تخریب محیط زیست و بروز بحران‌های نوظهور نظیر تغییر آب و هوا، آلودگی شهرها، خشک‌سالی، تولید ریزگردها، بیابان‌زایی، خشک شدن تالاب‌ها، جنگل‌زدایی و کاهش تنوع زیستی شده است. در دنیای امروزی، تلاش برای رسیدن به توسعه اقتصادی در سایه استفاده نادرست از منابع طبیعی و رعایت نکردن الگوی صحیح مصرف محیط زیست به شدت مورد تهدید قرار گرفته است. رقابت برای توسعه اقتصادی در بستر جهانی شدن اقتصاد، باعث تأثیر فزاینده بازارهای بین‌المللی شده و با وارد کردن فشارهای تازه بر منابع طبیعی و اکوسیستم‌ها و توسعه سطوح ناپایدار مصرف، ساختارهای اقتصاد کلان و سیاست‌های ملی را تغییر داده که نتیجه آن بهره‌برداری بی‌رویه از منابع طبیعی همراه با تخریب محیط‌زیست بوده است (نیامیری، ۱۳۸۹، ۳۲). انواع آلودگی‌های صوتی، شیمیایی، آب، خاک و هوا دستاورد این بهره‌برداری بی‌رویه انسان از محیط پیرامونی‌اش است. آمارها نشان می‌دهند که آلودگی هوا سالانه موجب مرگ و میر سه میلیون نفر در جهان می‌شود. به گزارش وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی بیش از ۹۰ درصد مرگ و میرهای ناشی از آلودگی هوا در کشورهای در حال توسعه به علت آلودگی هوا در فضای بسته عارض می‌شود (نیامیری، ۱۳۸۹، ۳۶).

۴. یافته‌ها

یافته‌ها حاکیست که در فقه اقتصادی، می‌توان به اصول و قواعد مهمی دست یافت که بر مدیریت توسعه پایدار دلالت دارد. اصل ضرر نرساندن در فرایند توسعه، رعایت اصل حفظ توازن و تعادل، اصل مسئولیت پذیری و عدم فساد در زمین و توجه به کرامت انسانی از مهمترین این قواعد و اصول است. در حقوق بین‌الملل نیز مدیریت توسعه پایدار در کنواسیون‌ها و اسناد مختلف بین‌الملل از جمله کنوانسیون ریو رعایت موازین حقوق بشر، حمایت از ارزش‌های اجتماعی و رعایت موازین زیست محیطی در فرایند توسعه، سه اصل اساسی است که بر مدیریت توسعه پایدار حاکم است. در اصل رعایت موازین زیست محیطی در فرایند توسعه، اصول مهمی نظیر اصل مسئولیت پذیری و جبران خسارت، اصل احتیاط و اصل همکاری و اطلاع‌رسانی در خطرات زیست محیطی نهفته است.

۵. بحث

در این قسمت مبانی نظری پژوهش مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد.

۵-۱. توسعه پایدار / مدیریت توسعه پایدار

صنعتی شدن بدون توجه به محیط زیست با آثار و پیامدهای زیست محیطی متعددی همراه بوده است. از این رو تلاش دانشمندان به این نتیجه انجامید که توسعه به گونه‌ای باید تعریف و تصریح گردد که در تعارض با محیط‌زیست قرار نگیرد، از این رو بحث توسعه پایدار مطرح گردید. «طبق این نظریه رابطه بین انسان و محیط زیست نه تنها باعث تخریب و نابودی نمی‌شود بلکه توسعه پایدار باعث استفاده بهینه از تمام امکانات و توانمندی‌های محیط زیست می‌باشد و می‌توان به

تیمورلویی و غلامرضا کاظمیان، در مقاله‌ای، مدیریت توسعه پایدار شهری و مروری بر سیاست‌های اتحادیه اروپا را بررسی کرده‌اند (کاظم پور تیمورلویی؛ کاظمیان، ۱۴۰۱). در پژوهش‌های انجام شده عمدتاً به بحث توسعه پایدار پرداخته شده و رویکردهای کشورهای مختلف در این خصوص تبیین و تحلیل شده است. در مقاله اما تاکید بر مدیریت توسعه پایدار در کشورها از منظر حقوق بین‌الملل با تحلیلی بر فقه اقتصادی است و نوآوری مقاله در همین بحث نهفته است. در واقع در مقاله حاضر تلاش شده به بررسی این سوال پرداخته شود که مدیریت توسعه پایدار از منظر حقوق بین‌الملل و فقه اقتصادی چگونه قابل تحلیل است؟ به عبارتی رویکرد حقوق بین‌الملل در خصوص مدیریت توسعه پایدار چگونه است و می‌توان از منظر فقه اقتصادی، مفهومی روشن از مدیریت توسعه پایدار ارائه داد؟ به منظور بررسی سوال مورد اشاره، ابتدا مفهوم توسعه پایدار و مدیریت توسعه پایدار تبیین شده، سپس مدیریت توسعه پایدار از منظر فقهی بررسی شده و در ادامه از مدیریت توسعه پایدار از منظر حقوق بین‌الملل بحث شده است.

۲. مواد و روش‌ها

روش تحقیق، توصیفی تحلیلی است. مواد و داده‌ها نیز کیفی است و از فیش برداری در گردآوری مطالب و داده‌ها استفاده شده است.

۳. ملاحظات اخلاقی

در این مقاله، اصالت متن، صداقت و امانت‌داری رعایت شده است.

ارتقای سطح زندگی بشر بینجامد. محیط زیست مانعی برای توسعه محسوب نمی‌شود. بلکه محیط‌زیست زمینه لازم را برای توسعه پایدار فراهم می‌کند» (مهرآرا، مدانلو جویباری و زارع زیدی، ۱۳۹۷، ۱۱۹).

بین توسعه و محیط‌زیست مبتنی بر اصول زیر می‌توان قائل به رابطه شد؛ الف) محوریت داشتن انسان ب) حق داشتن محیط زیست ج) حفاظت و نگهداری از محیط زیست د) حق بهره برداری از محیط‌زیست و توسعه ه) تداوم داشتن توسعه با حفاظت از محیط‌زیست و) ضرورت رفع تعارض بین توسعه و ضرورت حفاظت از محیط زیست ن) در نظر گرفتن منابع نسل حال و آینده.

مفهوم توسعه پایدار دلالت بر توسعه‌ای دارد که نیازهای مربوط به توسعه محیط زیست نسل‌های حاضر را بدون به خطر انداختن توانایی نسل‌های آینده در برآورده کردن نیازهایشان تأمین کند، از این رو عناصر آن ارتباط نزدیکی با هم دارند. از مهم‌ترین عناصر موجود از این مفهوم: حق توسعه برای نسل حاضر، تأمین نیازها، رعایت حق نسل‌های آینده و ضرورت حفاظت از محیط‌زیست می‌باشد (رمضانی قوام‌آبادی؛ شفیق فر، ۱۳۹۵).

«توسعه پایدار به ملاحظه منابع طبیعی پایه به عنوان نخستین محدودیت، اهمیت می‌دهد، برخلاف توسعه سنتی که سرمایه و قابلیت دسترسی به آن را اولین محدودیت تولید در نظر می‌گرفت. سیاست اخلاقی حفظ امکان استفاده حداقل مساوی با ما برای نسل‌های بعدی از منابع طبیعی شدیداً مدنظر توسعه پایدار است. در توسعه پایدار، ارزش تمام منافع و هزینه‌های اجتماعی (مثل کاهش منابع) برای تعیین نقش توسعه، باید در سیستم حسابداری منظور شود

یعنی آیا هزینه‌ای که انجام می‌شود با هدف موردنظر از توسعه سازش دارد؟ همچنین در توسعه پایدار، جذب ضایعات تولید، کارکرد اصلی محیط‌زیست و یک محدودیت در رشد اقتصادی محسوب می‌شود، ضمناً جنبه‌های فرهنگی، بسط عدالت اجتماعی بیشتر مدنظر است» (باربیر، ۲۰۰۴). کمیسیون توسعه پایدار، جهت تدوین شاخص‌های توسعه پایدار از سال ۱۹۹۵ فعالیت خود را آغاز کرد و هدف آن تدوین شاخص‌های توسعه پایدار در سطح ملی کشورهای متعهد تا سال ۲۰۰۰ بود. تا اینکه در سال ۲۰۰۵-۲۰۰۴، کمیسیون توسعه - پایدار ملل متحد شاخص‌های توسعه پایدار را در قالب چهار بعد، هجده گروه و هفتاد شاخص دسته‌بندی کرد که ابعاد و گروه‌ها عبارت‌اند از: ۱. بعد محیط اجتماعی (عدالت و مقابله با فقر، جمعیت و توسعه پایدار، سواد و آموزش و افزایش آگاهی، بهداشت و حفاظت از سلامت مردم، اشکال پایدار سکونت‌گاه‌های انسانی) ۲. محیط بوم‌شناختی (پایداری مناطق جنگلی، پایداری خاک و زندگی گیاهی، مخاطرات طبیعی و فناوری‌ها، اقدامات مربوط به زباله‌ها و فاضلاب‌ها، رفتار مطمئن با سموم و مواد شیمیایی، حفاظت و بهره‌برداری از منابع آب و آبریزی) ۳. محیط اقتصادی (بهره‌برداری پایدار از منابع خاک، کشاورزی پایدار، مقابله با بیابان‌زایی و خشک‌سالی، حفاظت از مناطق کوهستانی، الگوی مصرف انرژی و ارتباطات) ۴. محیط نهادی (اشتغال و درآمد، سیاست‌ها و تصمیم‌گیری) (کریم؛ هاشمی، ۱۳۸۸، ۱۷۸-۱۵۵).

توسعه مفهومی است که هدف غایی آن بالا بردن معیارهای زندگی تمام مردم است. مفهوم توسعه با فرآیند صنعتی سازی نوین مرتبط است زیرا از طریق تولید انبوه و ارتباطات انبوه بهبود سطح

توسعه، می‌توان به طور انتخابی برخی از این ابزارها را در راستای تحقق توسعه پایدار تعیین و اجرا کرد (هوتمانووا، ۲۰۱۶). مدیریت توسعه پایدار مستلزم نظارت مستمر بر شدت اقدامات اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی با هدف یافتن نوع جدیدی از توسعه سالم‌تر و بلندمدت است.

عملکرد مدیریت خوب برای توسعه پایدار را می‌توان در سه دسته زیر سازمان‌دهی کرد: (۱) به کارگیری شیوه‌ها و تکنیک‌های تحلیلی مناسب: شیوه‌ها و تکنیک‌های مناسب برای مدیریت توسعه پایدار مشارکت ذینفعان را در برمی‌گیرد و تفکر بلندمدت و مقایسه و ادغام معنادار هزینه‌ها و منافع زیست محیطی، اقتصادی و اجتماعی را تسهیل می‌کند. (۲) کسب و استفاده از اطلاعات خوب: اطلاعات خوب در طول توسعه سیاست‌ها و برنامه‌های عمومی مهم است زیرا کمک می‌کند تا اطمینان حاصل شود که اثرات بالقوه زیست محیطی، اقتصادی و اجتماعی به خوبی درک می‌شوند و اینکه اهداف برای این سه جنبه از توسعه پایدار را می‌توان قبل از اقدام به‌طور مناسب در نظر گرفت. اطلاعات خوب همچنین در طول اجرای سیاست‌ها و برنامه‌ها ضروری است، بنابراین پیشرفت نسبت به انتظارات عملکرد را می‌توان سنجید، اقدامات اصلاحی را می‌توان انجام داد و پیشرفت در نتایج توسعه پایدار را می‌توان گزارش کرد. شاخص‌ها، چارچوب‌ها و معیارهای موجود برای اطلاعات و آمار خوب می‌تواند به مدیریت در سازمان‌دهی و تضمین کیفیت اطلاعات، برای مدیریت و گزارش دهی از طرح‌های توسعه پایدار کمک کند. (۳) به کارگیری چارچوب‌ها و دستورالعمل‌های مربوطه: تصدیق و مدیریت ارتباط متقابل کیفیت محیطی، رفاه اقتصادی و پیشرفت اجتماعی در درازمدت برای مدیریت توسعه پایدار

زندگی حاصل می‌شود. مدیریت توسعه به عنوان حوزه مطالعاتی جدید در دهه ۱۹۶۰ میلادی در قالب مدیریت دولتی تطبیقی تحت حمایت بنیاد فورد در آمریکا شکل گرفت و مبانی نظری آن بر چند فرضیه استوار است: ۱. نیازهای مربوط به امر توسعه مهم‌ترین نیازهای کشورهای در حال توسعه‌اند. ۲. نیازهای توسعه‌ای کشورهای در حال توسعه و توسعه یافته به طور ماهوی متفاوت‌اند. ۳. توسعه می‌تواند مدیریت شود. ۴. دانش فنی مربوط به توسعه انتقال‌پذیر است. ۵. بستر سیاسی، اجتماعی و فرهنگی توسعه می‌تواند به‌سادگی تغییر داده شود. اگر بخواهیم برای مدیریت توسعه تعریف روشن و شفاف ارائه کنیم، شاید تعریف زیر دربردارنده بخش‌های قابل توجهی از این مفهوم باشد: مدیریت توسعه عبارت است از فرآیندی که در طی آن با برنامه‌ریزی، سازمان‌دهی، فرماندهی، هماهنگی و کنترل منطقی نیل و دست‌یابی به توسعه یافتگی تحقق‌پذیر باشد (ترابی، ۱۳۸۴).

مدیریت توسعه پایدار شامل برنامه‌ریزی، انجام، بررسی و بهبود است. در واقع، مدیریت توسعه پایدار شامل در نظر گرفتن اثرات زیست محیطی، اقتصادی و اجتماعی مرتبط با یکدیگر و در نظر گرفتن اهداف سیاست و برنامه در یک چارچوب زمانی بین‌نسلی است. مدیریت توسعه پایدار شامل به کارگیری رهنمودها و دستورالعمل‌های دولتی مربوطه برای حمایت از رویکرد توسعه پایدار در طول چرخه مدیریت برنامه‌ریزی، انجام، بررسی و بهبود است؛ همچنین استفاده از تکنیک‌هایی که افق‌های زمانی دهه‌ها را به جای چند ماه، چند سال در نظر می‌گیرد. مدیریت توسعه پایدار بر یافتن و اجرای فعالیت‌ها و همچنین استفاده از ابزارهایی باهدف تضمین توسعه پایدار متمرکز است. مطابق مدیریت توسعه پایدار، از بین ابزارهای مختلف

فقه در یک نگاه کلی، تبیین وظایف و حقوق مسلمانان را در تمامی شئون زندگی به عهده دارد. بر این پایه باید به تمامی جوانب موضوعات مورد ابتلای مسلمانان توجه لازم را داشته باشد. اقتصاد و توسعه از جمله حوزه‌هایی است که لازم است مباحث آن از منظر فقهی تبیین و تحلیل شود. از دیدگاه دینی، توسعه، دارای مفهوم وسیعی است که بار مادی و معنوی و اجر اخروی دارد. و از نظر اسلام، مناسب‌ترین واژه در مورد توسعه، واژه عمران است که در قرآن و روایات آمده است. توسعه در اسلام (رسیدن به اهداف متعالی انسان)، دارای ابعاد مادی و معنوی می‌باشد. درباره ابعاد مادی در سوره هود آیه ۶۱ آمده است: «خدا شما را از زمین ایجاد کرد و به آبادانی در آن گماشت». عمارت، تغییر دادن زمین به محصولی است که بدان گونه بتوان از فواید مورد انتظار از آن استفاده کرد. با توجه به آیه مذکور، خدا انسان را مأمور آبادانی زمین قرار داده است. بدین منظور خداوند در سوره بقره آیه ۳۰ می‌فرماید: «به یاد آر هنگامی که خداوند به فرشتگان فرمود: من در روی زمین خلیفه قرار می‌دهم». و با توجه به اینکه انسان خلیفه خدا بر روی زمین است، پس خداوند زمین و آنچه را در آن است برای زندگی او آفریده است. حضرت علی(ع) نیز در خطبه ۹۱ نهج‌البلاغه می‌فرماید: «خداوند آدم را بروی زمین فرود آورد تا زمین خدا را با نسل خودش آباد کند» (تخم‌کاری، ۱۳۹۳). از منظر فقه، انسان به‌عنوان اشرف مخلوقات و جانشین خداوند بر روی زمین حق دارد از نعمات الهی استفاده‌های لازم را ببرد و در راستای توسعه، عمران و آبادی گام بردارد اما این امر لازمه در یک فرایند مدیریت‌شده صورت گیرد. از منظر فقهی، استفاده از منابع طبیعی در راستای توسعه، عمران

اساسی است. تعدادی از چارچوب‌ها و دستورالعمل‌های حکومت باید از مدیریت بخواهند تا اثرات و اهداف زیست محیطی، همراه با منافع اجتماعی و اقتصادی را در برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری در نظر بگیرند (کاظم پور تیمورلوئی، کاظمیان، ۱۴۰۱، ۴).

«حداقل به دو طریق می‌توان بین مدیریت دولتی و توسعه پایدار پیوند ایجاد کرد. این حلقه پیوند را مدیریت توسعه پایدار نام دارد. در معنای نخست مدیریت توسعه پایدار می‌تواند به معنای اداره کردن توسعه پایدار و یا یافتن استراتژی‌هایی باشد که بدان طریق آرمان توسعه پایدار می‌تواند جنبه عملی به خود بگیرد. این تفسیر ضرورت انواع تحقیقات در همه سطوح دولت و در همه جوانب زندگی را ایجاب می‌کند. اگر قرار باشد ایده‌ای، رفتارها و اولویت‌های ما را تغییر دهد نیاز به برنامه‌هایی خواهیم داشت که بتواند ما را در تبدیل آن ایده به واقعیت کمک کنند. در معنی دوم، می‌توان مدیریت توسعه پایدار را به عنوان حوزه‌ای فرعی تصور کرد که بر پایداری توسعه مدیریت توجه دارد. در این زمینه نیاز به پژوهش‌هایی درباره محیط متغیر مدیریت دولتی و استراتژی مورد نیاز برای تطبیق مدیران دولتی و متخصصان مربوطه با تغییرات مزبور است» (ردلیفوت، ۲۰۰۲).

یک سیاست یا طرح توسعه پایدار به طور هم زمان به سمت یک محیط زیست سالم، جامعه عادلانه و اقتصاد پایدار کار می‌کند. کمک به این سه عنصر توسعه پایدار در درازمدت، از طریق شیوه‌های حاکمیت مشارکتی توسعه و اجرا شود، و از یک پایگاه شواهد قابل اعتماد برای تعیین تأثیر آن‌ها استفاده شود.

۵-۲. مبانی فقهی مدیریت توسعه پایدار

و آبادانی نباید چنان باشد که حق دیگران را در بهره‌مندی از این نعمات را به خطر اندازد. به عبارت دیگر انسان همان گونه که حق استفاده و بهره‌مندی از محیط زیستی سالم را دارد، وظیفه درست استفاده‌کردن و حفظ و نگهداری از آن را نیز بر عهده دارد (جوادی آملی، ۱۳۹۰). در تبیین مدیریت توسعه پایدار از منظر فقهی می‌توان به مؤلفه‌های مهمی چون لاضرر، ضرورت تعادل و حفظ توازن، عدالت و برابری و اصل مسؤولیت اشاره کرد.

۵-۲-۱. قاعده لاضرر

قاعده لاضرر قاعده‌ای است که دلیل عقل و سیره عقلا به آن اذعان دارد و با پذیرش نقش اثباتی آن در احکام شرعی می‌توان به جبران خسارت ناشی از تجاوز و تعدی به سرمایه‌های زیست محیطی بدان استناد. نمود این قاعده مختص ضررهای شخصی نبوده بلکه شامل اضرار عمومی نیز می‌گردد. در مورد قاعده لاضرر با توجه به دیدگاه‌های مختلف نکته قابل ملاحظه این است که ضرر در شریعت پذیرفته نیست و دلیلی بر مشروعیت آن وجود ندارد عقل نیز بر عدم مشروعیت ضرر صحه گذارده و حکم عقل با حکم شرع ملازمه دارد این عدم مشروعیت هم شامل مرحله قانون‌گذاری و هم فرایند اجرای قانون می‌شود (سیستانی، ۱۴۱۴، ۱۳۴؛ مکارم شیرازی، ۱۴۱۱، ج ۱، ۶۸). قاعده لاضرر از قواعد فقهی است که به کسی تعدی از حدود را اجازه نمی‌دهد. این قاعده مستند به آیه ۲۳۳ سوره مبارکه بقره می‌باشد و روایات متعدد و عقل و اجماع می‌باشد (حرعاملی، ۱۳۸۹، ج ۲۵، ۴۲۹). از میان روایات مربوطه روایت سمره بن جندب (صدوق قمی، ۱۴۰۹، ج ۴، ۹۶). از شهرت بسیاری برخوردار است. روایت سمره در حد تواتر بوده و از

حیث سند نیز موثق است. طبق این قاعده کسی نمی‌تواند فعالیتی که به زیان دیگری باشد انجام دهد، گرچه این کار او به منظور اعمال حق خویش باشد «قاعده لاضرر» برگرفته از مفاد حدیث «لاضرر» است که پیامبر اکرم (ص) با عبارت «لاضرر و لاضرار فی الاسلام» (کلینی، ۱۴۳۰، ج ۵، ۲۹۲). اعلام نمود که ضرر و ضرار در اسلام مشروعیت ندارد و البته از نظر اسلام دایره‌ی حقوق غیر، چنان وسیع است که نه تنها حقوق افراد، بلکه حقوق حیوانات و سایر موجودات زنده را نیز شامل می‌شود و هیچ محدودیت زمانی نیز نمی‌پذیرد زیرا در اسلام دامنه‌ی اعمال انسان به زندگی دنیوی او محدود نیست و انسان حتی پس از مرگ، آثار مثبت یا منفی اعمال خود را دریافت می‌کند. ضرر و ضرار بیشتر به معنای کاستی وارد کردن در مال و جان به کاربرده شده است (خمینی، ۱۳۷۷، ۳۲). ولی لفظ ضرر، بنابراین شامل ضررهای مالی، جانی و معنوی می‌گردد. هم چنین عدم مشروعیت ضرر، هم شامل مرحله «تشریح و قانون‌گذاری» می‌شود و هم شامل مرحله اجرای قانون». یعنی همان گونه که در مرحله انشای قوانین ضرر غیر مشروع است، در روابط اجتماعی مردم با یکدیگر هم هرگاه عملی منجر به ضرر زدن فردی به دیگری گردد، غیرمشروع خواهد بود و موجب ضمان است یعنی عامل و مسبب خسارت مکلف به جبران خسارت می‌باشد (محقق داماد، ۱۳۷۴، ج ۱، ۱۵۰). با کمک قاعده لاضرر، می‌توان هر حکمی را که باعث ضرر و زیان باشد محدود ساخت و بسیاری از بهره‌بردارهای غیرضروری را از این طریق محدود کرد. دیدگاه دینی، پایه‌ی پایداری را بر استفاده مشروع قرار می‌دهد که با توجه کامل به مجموعه شرایط، مقررات و حدودی که خداوند درباره بهره‌وری و بهره‌برداری از منابع

طبیعی (خداوندی) تعیین کرده است، باشد (اشرف العقایی، ۱۳۷۹؛ عمیق و همکاران، ۱۳۸۵). رعایت این قاعده کمک می‌کند از زیان‌هایی که برخی فعالیت‌های اقتصادی و یا غیر اقتصادی به دیگران دارد، جلوگیری شود. همچنین هرگونه تغییر در منابع و کیفیت محیط زیست که موجب زیان دیگران شود، چه در نسل حاضر و چه در نسل‌های آینده، و یا حق آنان را ضایع سازد، به حکم قاعده لا ضرر ممنوع می‌باشد. و از آن جا که دایره‌ی حقوق شامل حیوانات و سایر موجودات زنده نیز می‌گردد، انسانی اجازه ندارد موجب آلودگی و تخریب محیط زیست و طبیعت شود.

۵-۲-۲. حفظ تعادل و توازن

انسان در فرایند توسعه، به طور غیرقابل برگشتی تعادل طبیعت را به هم زده است و در نتیجه جهان با بیشترین میزان انقراض مواجه است. تخریب بی‌سابقه زمین و کاهش سریع جمعیت گیاهان و حیوانات اهلی به طور مستقیم با فعالیت‌های انسان مرتبط است. این در حالی است که یکی از اصول حاکم بر مدیریت توسعه پایدار از منظر فقهی، حفظ تعادل و توازن در طبیعت است. در قرآن، آیات و نشانه‌های گوناگون دلالت کننده ای بر استقرار و حاکمیت توازن و تعادل وجود دارد. از جمله در آیه ۷ سوره الرحمن می‌فرماید: «آسمان را رفیع و گسترده بیافریدیم و توازن دقیقی میان اجرام آسمانی شناور در آن وضع نمودیم». تفسیر معنایی توازن دقیق در آیه مورد اشاره، بسیار گسترده است و هرگونه وسیله سنجش و اندازه‌گیری و وضع هنجارها، قوانین و معیارهای توازن بخشی به نظام هستی را شامل می‌گردد. و مصداق مشخصی از آن در این آیه، توازن در میان اجرام آسمانی و ستارگان و سیارات بشمار می‌تواند باشد. در آیه بعد از همین سوره می‌فرماید: «به پا دارید

میزان را» تعبیر آیه این است که میزان را برای این مورد اشاره قرار دادیم تا شما هم اهمیت آن را دریابید و در هیچ یک از امور خویش از توازن و تعادل تخطی نکنید. بر این اساس، «انسان به عنوان بخشی از این عالم عظیم هست و هرگز نمی‌بایست بصورت یک وصله ناهماهنگ در این عالم زندگی کند. عالم نظام و میزانی دارد و انسانها هم باید برای حیات توأم با سعادت و سلامت خویش از این نظام و میزان و قوانین و معیارهای توازن بخش عالم هستی تبعیت کنند. همانطوری که اگر میزان و قانون از عالم برچیده شود راه فنا و نابودی در پیش می‌گیرد. اگر انسانها هم در زندگی فردی و اجتماعی خویش فاقد نظم و میزان بوده و التزامی به رعایت معیارهای بهنجار در زندگی اجتماعی خویش نداشته باشند، رو به فنا خواهند رفت» (طباطبایی، ۱۳۸۷، ج ۱۵، ۸۹)

نظم و هماهنگی موجود در طبیعت صنع الهی است و این صنع از حکمت، استواری و درایت بالا برخوردار است و انسان برای حفظ طبیعت و روند آن در مسیری که خدای حکیم در نظر گرفته، به این هماهنگی نیازمند است. هرگونه دخالت و تصرفی که موجب به هم خوردن این نظام و توازن باشد، چون خلاف اراده تکوینی و در نتیجه خلاف اراده تشریحی خداوند است، ناروا و نامطلوب؛ و تلاش در راستای حفظ این توازن، مطلوب خداوند متعال است و بر مؤمنان تحصیل این مطلوبیت و حفظ آن واجب است. بنابراین خداوند متعال از بندگان خویش خواسته نظم و توازن موجود در جهان هستی را پاس بدارند و از هرگونه عمل مخالف با چنین نظمی به شدت پرهیز کنند. از این رو هرگونه تصرفی در طبیعت که باعث به هم خوردن این هماهنگی شود، حتی در سطوح

منابع بهره برداری کند که رفاه دیگران را به خطر اندازد؛ نظام محیط زیست را نابود کند و از اصول و معیار برابری تخطی کند و آسایش زیستی انسان‌ها را بر هم زند. تا آنجا که با قوانین و دستاورد علمی و فنی سروکار داریم، استفاده عادلانه و بی‌غرضانه از طبیعت را نمی‌توان انتظار داشت، چراکه در نهایت امر، اصول را به‌نوعی نادیده می‌گیرند (سبحانی، ۱۳۵۳، ۴۵). بر اساس عدالت و مساوات باید در هر جامعه انسانی شرایط برابر برای همگان ایجاد شود (عباسی؛ صفایی، ۱۳۹۰، ۳۵)، طبیعی است که این عدالت و حیانی و دینی جهان شمول است و محدود و محصور به جغرافیای منطقه خاصی نیست.

۵-۲-۴. اصل مسئولیت و عدم فساد در زمین

در نهایت، اصل مسئولیت از اصول مهم مدیریت توسعه پایدار از منظر فقهی است. آب، خاک، حیوانات، دریاها، رودها، کوه‌ها، دره‌ها، نزارها، معادن، جنگل‌ها و چراگاه‌ها و... مربوط به یک گروه یا ملیت و مردم یک روزگار نیست بلکه سرمایه‌ای ملی و بخشی از منابع طبیعی بشر به حساب می‌آیند. این منابع، ثروتی است که خداوند متعال برای استفاده انسان‌ها فراهم ساخته است و تک‌تک افراد در برابر حفاظت از آن مسئول‌اند. اسلام، حتی به حفظ محیط‌زیست در شرایط جنگی نیز توجه داشته و تخریب و انهدام محیط‌زیست، کشتار حیوانات اهلی، استعمال مواد سمی و شیمیایی و مانند آن در زمان جنگ منع کرده است (امیری و همکاران، ۱۳۸۶، ۲؛ ضیائی بیگدلی، ۱۳۷۵). قرآن- کریم مهم‌ترین و کامل‌ترین کتاب الهی، متضمن واژگان کلیدی است که در شناسایی محیط‌زیست و عناصر شکل دهنده‌ی آن و ارشادات اخلاقی و الزامات حقوقی مربوط به آن مؤثر است. نگاه قرآن به طبیعت نگاهی ماورائی است طبیعت را جلوه‌هایی از مهربانی قدرت و ... خداوند معرفی

کوچک و محدود، نامطلوب و خلاف رضایت و خشنودی خداوند است.

۵-۲-۳. اصل عدالت

از منظر اسلام، عمران و آبادانی اقتصادی مبتنی بر عدالت است و موجب پایداری نظام اجتماعی و سیاسی است با عدالت زندگی مردم قوام‌یافته و همچنین موجب پیروی از سنت و روش الهی و استحکام و پایداری دولت‌هاست و با حاکمیت عدالت زندگی مردم سامان می‌یابد و برکات فزاینده را به دنبال دارد (آمدی، ۱۳۶۶، ج ۳، ۲۰۵). در این صورت درآمدهای کافی برای زندگی آبرومندانه خواهند داشت و بی‌نیاز و شادکام می‌شوند چنانچه در روایتی از امام موسی کاظم عدالت شیرین‌تر از عسل دانسته شده (کلینی، ۱۴۳۰، ج ۱، ۵۴۲). بدین ترتیب در نظر اسلام عدالت معیار بی‌بدیل بنیان‌ها و نهادهای اجتماعی است و هر جامعه‌ای برای پایداری و شکوفایی باید بر اساس عدالت شکل بگیرد. اگر پذیرفته شود کارایی به معنای مؤثرترین استفاده از منابع تولیدی معین نیروی کار مواد اولیه ماشین‌آلات و... دانسته شود آنگاه می‌توان نقطه افتراق میان دیدگاه‌ها را در تبیین واژه مؤثرترین دانست بر اساس اینکه کدام نوع استفاده از منابع ما را به بهترین نحو به هدفمان می‌رساند مؤثرترین استفاده نیز معنا می‌شود. در این صورت هدف و چگونگی دستیابی به آن در معنای کارایی بیشترین نقش را دارد. اما شرط رسیدن به هدف- نهایی برپایه‌ی قسط و عدالت در جامعه است (حدید، ۲۵). و از این رو گفته می‌شود عدالت بستر همه فضایل است با برپایی عدالت منابع و مواهب میان همه مردم به گونه‌ای توزیع می‌شود که امکان حرکت به سوی هدف فراهم شود (سیدی‌نیا، ۱۳۸۷). از دیدگاه اسلام، هیچ فرد یا گروهی در هیچ سطحی اجازه ندارد به طریقی از

می‌کند و از همین رو به تأمل در آن ارشاد می‌کند
واژه‌های خلقت، رحمت، آیه، خلافت، مالکیت
از جمله کلماتی هستند که موضع فقران کریم در
این زمینه را نشان می‌دهند. تقدس طبیعت به
عنوان جلوه‌های خداوندی احترام به آن را
برمی‌انگیزد (حسینی، ۱۳۸۹). خداوند متعال به
صراحت می‌فرماید: «هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ
وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا» (هود، ۶۱). او خدایی است که
شمارا از زمین بیافرید و آبادی‌اش را به شما
واگذاشت. و ضمن تأکید بر این‌که نظام هستی
براساس صلاح آفریده شده، در موارد متعددی از
ایجاد فساد در این نظام نهی می‌کند. در جای دیگر
نیز پس از تجویز استفاده از رزق خداوندی،
می‌فرماید: در روی زمین فتنه و فساد نکنید. طبیعی
است که استفاده نابخردانه از مواهب طبیعت و
زیاده‌روی در بهره‌برداری از آن، یا آلودگی محیط،
از موارد فساد در روی زمین خواهد بود. بنابراین
انسانی که خداوند او را جانشین خود معرفی
می‌کند می‌بایست جایگاه خود را بازشناسد و با
خردورزی و شایستگی این وظیفه را به انجام رساند
(اسماعیلی، ۱۳۸۶). بدیهی است که نهی از فساد
شامل همه‌ی فسادهایی است که در این نظام
همه‌نگ و متوازن خلل ایجاد کند. فسادهایی که
موجب بر هم خوردن اکوسیستم موجود در کره
زمین و تغییر جغرافیای طبیعت و آلودگی آب و
هوا می‌شود، و یا فسادهایی که ادامه‌ی حیات را
برای نسل‌های آینده روی زمین غیرممکن
می‌سازد، همگی مخالف اراده و خواست الهی به
شمار می‌آیند.

۵-۳. اصل احترام به کرامت انسانی

انسان در نظام آفرینش جایگاه ویژه و منحصر به
فردی دارد؛ به‌نحوی که هیچ موجود دیگری در
جهان آفرینش دارای آن جایگاه نیست. این موضوع

با رجوع و توجه به آیات قرآنی قابل استنباط است.
از دیدگاه مکتب اسلام انسان جانشین خداوند بر
روی زمین است منظور از جانشینی خداوند نیز این
است که انسان به امر خدا امر و به نهی خدا نهی و
به دادگری خدا دادگری کند (گنابادی، ۵۹۵، ۱۳۷۲).
این خلیفه‌الله بودن در آیات مختلفی مورد تصریح
قرار گرفته است. از جمله در سوره انعام آیه ۱۶۵ و
سوره فاطر، آیه ۳۹ از مهم‌ترین این آیات آیه ۳۰
سوره بقره است. «وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ
فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً...» در این آیه خداوند در
گفتگویی که با فرشتگان دارد علت خلیفه قرار دادن
انسان در زمین را چنین تبیین می‌نماید انسان از
خدای سبحان کمالاتی را نمایش می‌دهد و اسراری
را تحمل می‌کند که در وسع و طاقت ملائکه نیست
(موسوی همدانی، ۱۳۷۴، ج ۱، ۱۷۹). از ویژگی‌های
دیگر انسان که از زمینه‌های کرامت وی به حساب
می‌آید این است که: جهان آفرینش مسخر انسان
است این موضوع در آیات متعدد قرآن دیده
می‌شود. یکی از صریح‌ترین آیات قرآن که مبین
این موضوع است آیه ۱۳ سوره جاثیه است. در این
آیه خداوند می‌فرماید: و آنچه در آسمان‌ها و آنچه
در این زمین است همه را که وجود و حفظ و
تدبیرشان از اوست به سود شما مسخر نمود. حقا
که در این تسخیر نشانه‌هایی از توحید و قدرت و
رحمت او است برای گروهی که می‌اندیشند. مکتب
اسلام به ویژه قرآن کریم توجه خاصی به محیط
زیست داشته است تا جایی که انسان را خلیفه‌الله
معرفی کرده و طبیعت را مسخر انسان مطرح
می‌کند اما این ویژگی خلیفه‌اللهی، به معنای جواز
تعدی و تفریط انسان در استفاده از منابع طبیعی و
محیط زیست نیست و در واقع نگرش انسان به
محیط زیست باید به عنوان امانتی باشد که خداوند
در دسترس قرار داده تا ضمن بهره‌وری اصولی از

مسئولیت خود را انجام دهد. از این روست که تعالیم اسلام، با اشاره به شاخص‌های توسعه انسانی مناسب، بر مدیریت توسعه پایدار تاکید می‌کند.

۴-۵. مدیریت توسعه پایدار از منظر حقوق

بین‌الملل

حقوق بین‌الملل توسعه جزئی از حقوق بین‌الملل عمومی است که صرفاً در بردارنده تلاش‌ها و همکاری دولتها برای گنجاندن استانداردهای فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و اجتماعی در منشور سازمان ملل متحد و اسناد حقوق بشری می‌شود (سلیمی ترکمانی، ۱۳۹۱، ۴۸) بی‌شک امروزه مفهوم توسعه پایدار در اسناد بین‌المللی مربوط به حوزه‌های گوناگون، مطرح شده و جای خود را در رویه معاهده‌های به خوبی محکم کرده است. مطابق مدیریت توسعه پایدار در حقوق بین‌الملل، فرایند توسعه پایدار باید ضمن توجه به حمایت از ارزش‌های اجتماعی در حقوق بین‌الملل اقتصادی، رعایت موازین حقوق بشری و قواعد زیست محیطی صورت گیرد. به عبارت دقیق‌تر مدیریت توسعه - پایدار در حقوق بین‌الملل متکی به اصول مورد اشاره است که در ادامه بررسی می‌شود:

۴-۵-۱. حمایت از ارزش‌های اجتماعی در

حقوق بین‌الملل اقتصادی در فرایند توسعه

پایدار

قواعد حقوق بین‌الملل اقتصادی برای «ایجاد ثبات در روابط تجاری، حمایت از ارزش‌های اجتماعی مانند اشتغال و سلامت عمومی و همچنین ایجاد انصاف در روابط تجاری بین‌المللی کاربرد دارند» (جهانی پور، ۶۴۷، ۱۴۰۰). با توجه به افزایش شکاف میان شمال و جنوب در سطح بین‌المللی و افزایش فقر جهانی اعلامیه حق توسعه در ۱۹۸۶ به تصویب رسید که در آن حق توسعه به عنوان یک حق فردی و جمعی تعریف شد. این حق به طور یکسان

محیط‌زیست در صیانت از آن نیز بکوشد و این امانت الهی را به نسل‌های آینده منتقل کند. این نگرش نشان‌دهنده شناسایی مدیریت توسعه پایدار در اسلام است.

در مجموع با سیری کوتاه در تعالیم اسلامی می‌توان تعالیمی را یافت که دیدگاه کلی اسلام پیرامون مدیریت و چگونگی توسعه‌ی پایدار را به گونه‌ای که عواقب و پیامدهای زیست محیطی فعالیت‌های اقتصادی را مدنظر داشته باشد، نمودار سازد (مکارم شیرازی، ۱۳۶۹). مطالعه دستورات عمل‌های اسلامی این حقیقت را آشکار می‌سازد که اسلام و آموزه‌های دینی توجه بسیار زیادی به حفظ محیط‌زیست، تولید و مصرف پایدار و در بهترین معنی آن توسعه پایدار داشته باشد، به زبان ساده در صورت محقق شدن دستورهای اسلام، محیط زیست به صورت مناسب حفظ می‌شود. با تأمل در تعالیم اسلامی، به راحتی می‌توان آموزه‌هایی را یافت که بیانگر دیدگاه کلی اسلام درباره چگونگی استفاده از منابع طبیعی با توجه به پیامدهای زیست محیطی آنها است. در نظام اقتصادی اسلام، باینکه بر اساس تصریح قرآن همه چیز برای انسان و در خدمت انسان قرار داده شده است با این وجود دیگر موجودات نیز محترم بوده و رعایت حقوق آنان بر انسان لازم است (فراهانی فرد، ۱۳۸۷). به علاوه حتی اگر بخواهیم این منابع به عنوان نعمت خدادادی برای انسان باقی بماند نوع نگاه و نیز برخورد ما با این منابع تفاوت خواهد کرد. مطالعه ویژگی‌های رشد اقتصادی در آموزه‌های اسلام مؤید این ادعا است. از نظر اسلام، توسعه پایدار و توسعه مطلوب و مناسب، توسعه‌ای است که در راستای بالندگی و رشد همگانی بشر و دست یابی انسان به مظهریت در الوهیت و ربوبیت باشد و انسان بتواند به عنوان خلیفه الهی نقش و

مالی و پولی است. دلیل آن این است که شیب تابع تولید که سهم سود است در کشورهای در حال توسعه تند است و لذا سهم عامل سرمایه بیشتر است. بنابراین در این کشورها سهم طبقات فقیر و متوسط در مقایسه با کشورهای ثروتمند از تولید کمتر می‌شود. بنابراین در ارزیابی وضع توزیع درآمد به جای استفاده از شاخص تولید و یا درآمد باید از شاخص‌های ترکیبی و رفاهی استفاده کرد. شاخص سن شاخصی رفاهی است که شامل تولید و نیز توزیع درآمد می‌شود (اسلامی، ۱۳۹۳، ۳۰-۴۵). کمیساریای عالی سازمان ملل در حقوق بشر عنوان کرد میان اهداف حقوق بشری مثل حق توسعه و اهداف اقتصادی یک نوع تنازع وجود دارد. این نظر عجیب نیست زیرا هدف اقتصاد تخصیص بهینه منابع تولید است که در اقتصاد سرمایه‌داری از طریق بازار رقابت آزاد انجام می‌شود. این بازار است که سهم عوامل را تعیین می‌کند اینکه این سهم عادلانه است یا نیست در اقتصاد جایی ندارد. حتی اگر در کوتاه‌مدت عدم تعادل ایجاد شود بنا بر نظریات اقتصادی در بلندمدت تعاملات بازار تعادل را ایجاد می‌کند. به همین دلیل شاهد شکاف عمیق درآمدی حتی در کشورهای ثروتمند و نیز فقر شدید جهانی هستیم. به عنوان مثال درآمد یکی از بزرگ‌ترین شرکت‌های غربی معادل مجموع درآمد چند کشور آفریقایی با جمعیت حدود ۴۰۰ میلیون نفر است.

۵-۴-۳. رعایت موازین زیست محیط در فرایند توسعه پایدار

«مقررات سازمان تجارت جهانی فضای گسترده‌ای را برای اتخاذ سیاست‌های حفاظت محیط‌زیست ملی برای اعضا فراهم می‌کند. بیشتر موافقت‌نامه‌های تحت پوشش این سازمان دارای ضوابط زیست محیطی‌اند که طبق آن ضوابط،

به انسان‌ها و مردم داده شده است و به معنای حق مردم بر تعیین سرنوشت خود و حاکمیت بر منابع و ثروت‌های طبیعی است و دولت‌ها وظیفه اولیه احترام، ترویج و تحقق این حق را دارند (عباسی، ۱۳۹۵، ۴۶۸-۴۷۷). مدیریت توسعه پایدار، کاهش فقر و محرومیت و ایجاد سیستمی مبتنی بر عدالت و بسط مشارکت و نظارت مردم در مدیریت زندگی‌شان را شامل می‌شود. در ماده ۱۱ بر همکاری و مشارکت بین‌المللی کشورها برای برخورداری از استانداردهای مناسب زندگی تأکید شده است. در ماده ۶ آزادی حق انتخاب شغل و کسب درآمد بیان شده است (عباسی، ۱۳۹۵، ۴۷۲-۴۷۳). در ماده ۲ اعلامیه حق توسعه ۱۹۸۶ ذکر شده است انسان محور توسعه است و باید به او حق مشارکت فعال و سودبخش برای برخورداری از توسعه داده شود.

۵-۴-۲. رعایت حقوق بشر در فرایند توسعه پایدار

«حقوق بین‌الملل بشر احتمالاً بیشترین ارتباط را با توسعه پایدار دارد. هم دستور کار ۲۱ و هم برنامه اجرایی ژوهانسبورگ، ضرورت تحقق بخشیدن به حقوق ابتدایی انسان‌ها مانند حق بر استاندارد کافی زندگی، حق بر مسکن کافی و حق بر آب را به وضوح به رسمیت شناختند. معیارهای حقوق بشری به حوزه خاصی اختصاص ندارند. به عبارت دیگر، حق‌های بشری همان قدر که باید در حیطه‌های سیاسی و اجتماعی اعمال شوند، در حوزه‌های اقتصادی و زیست محیطی نیز باید رعایت شوند» (قربان‌نیا، ۴۰، ۱۳۹۰).

دولت‌ها باید در فرایند رشد و توسعه در راستای اصول حقوق بشر اقدامات حمایتی را انجام دهند. این اقدامات باید در قالب سیاست‌های اجتماعی و رفاهی انجام شود و فراتر از سیاست‌های معمول

به طور شفاف و با مشارکت عموم این تصمیمات را به دولت‌ها اتخاذ کرد» (پژومان، ۶۳، ۱۳۸۱). اصل احتیاط به عنوان یک اصل مشترک بین دو حوزه حقوق بین‌الملل محیط زیست و حقوق توسعه پایدار، اصلی کلیدی برای پیشگیری از آسیب‌های زیست محیطی و حمایت از حقوق نسل‌های حاضر و آینده است (سندس، ۲۰۱۲، ۲۳۱-۲۴۹). اصل تعهد به همکاری، اطلاع‌رسانی و کمک در مواقع اضطراری زیست محیطی از دیگر اصول زیست محیطی است که لازم است در فرایند توسعه رعایت شود. (کیس و شیلتون، ۱۹۹۴). علاوه بر موارد پیش‌گفته، اصل مسئولیت پذیری و جبران خسارت از دیگر اصول و قواعد مهم حاکم بر مدیریت توسعه پایدار در حیطه مسائل زیست محیطی است (موسوی، غیثیان، ۱۳۹۰، ۲۴۰). در خصوص قابلیت اعمال چنین شیوه‌هایی باید گفت اگرچه شیوه‌های سنتی جبران خسارت در حقوق بین‌الملل عرفی برای خسارات وارده به شخص و یا اموال طراحی شده‌اند و از این رو به نظر می‌رسد کارآیی لازم را در حوزه حقوق بین‌الملل محیط‌زیست نداشته باشند، با این‌وجود در این گرایش از حقوق بین‌الملل نیز همانند حقوق بین‌الملل عرفی، هدف اولیه جبران خسارات، اعاده وضع به حالت سابق و در واقع احیای محیط زیست در معرض خسارات است و منظور از اقدامات اعاده کننده، اعمالی است وضعیت محیط زیست را به زمان پیش از بروز آلودگی برگرداند؛ البته در صورتی که امکان عملی چنین بازگشتی ممکن باشد.

۶. نتیجه‌گیری

در مقاله حاضر به بررسی این سوال پرداخته شد که مدیریت توسعه پایدار در کشورها از منظر حقوق بین‌الملل و فقه اقتصادی چگونه قابل تحلیل است؟

کشورهای عضو می‌توانند اقداماتی در خصوص حفاظت از محیط‌زیست انجام دهند» (محمودی-کردی، ۱۳۹۱، ۲۰۷). در مقدمه معاهده مؤسس سازمان تجارت جهانی، برعکس معاهده قبلی گات، به توسعه پایدار اشاره شده است. اعضای WTO بر پیگیری ارتباط متقابلاً پشتیبانی‌کننده بین سیاست‌های توسعه زیست محیطی و تجارت بین‌المللی توافق کرده‌اند. ترویج و اعتلای مفهوم توسعه پایدار بخشی جدایی‌ناپذیر از حقوق تجارت بین‌الملل محسوب می‌شود. این امر به صراحت در مذاکرات دور دوحه (۲۰۰۱) نیز مورد توجه قرار گرفته است (شهبازی، ۱۳۸۹، ۱۳۷).

حقوق بین‌الملل محیط زیست متفاوت از حقوق توسعه پایدار اما با آن مرتبط است. توسعه پایدار در اصول مختلف بیانیه ریو مشاهده می‌شود. بر اساس اصل چهارم بیانیه ریو: «که به منظور دست یابی به توسعه پایدار، حفاظت از محیط زیست باید به عنوان جزء تفکیک‌ناپذیر توسعه تلقی شود و نباید آن‌ها به طور جداگانه مورد بررسی قرارداد». «مطابق این اصل، سیاست‌های توسعه باید باهدف محرومیت‌زدایی، بهبود کلی اوضاع اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، حمایت از تنوع گونه‌های زیستی و بقای اکوسیستم‌ها صورت پذیرد و برنامه‌های حمایت از محیط زیست باید روی جزئیات طرح‌ها و چگونگی اجرای فعالیت‌های مربوط به آن طرح در همه مراحل و سطوح مختلف با در نظر داشتن ملاحظات زیست محیطی به طور کامل و سازگار با عوامل اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی صورت پذیرد. نکته دیگر آنکه در برنامه‌ریزی بلندمدت و کلان باید همه جوانب محیط زیست را در سازگاری با سیاست‌های اقتصادی و اجتماعی در نظر گرفت و همچنین باید

می‌دهند. با توجه به طرح اقدام جهانی برای توسعه پایدار، برای رسیدن به توسعه پایدار بر ابعاد مدیریتی، سیاست‌گذاری، ابزارهای اجرایی، بسترهای اجتماعی و اقتصادی برای توسعه پایدار و تقویت نقش گروه‌های مختلف تأکید اساسی شده است.

مدیریت توسعه پایدار از منظر فقهی نیز مورد توجه و تأکید است. بر این اساس، در فرایند توسعه پایدار در استفاده از این منابع باید عدالت و حقوق نسل‌های آینده را در نظر داشت. همچنین حاصل عدل خداوند، ظهور و بروز تعادل در عالم هستی می‌باشد، از آنجاکه طبق تعالیم حقوقی اسلام، انسان به عنوان خلیفه و جانشین خداوند در زمین قرار داده شده است، برای نیل به ایفای این نقش به شایستگی باید افعالش با صفات الهی هماهنگ گردد، که بهترین این صفات عدل است، و مفهوم آن در اقتصاد پایدار، عدالت و از بین بردن شکاف میان فقیر و غنی می‌باشد. علاوه بر این، تصرف در طبیعت به گونه‌ای که فساد در نسل ایجاد کند یا موجب نابودی کشت و زرع و محصولات مورد نیاز بشر شود، حرام است. قرآن کریم حرمت افسادگری را از جهت مبعوض بودن کار در نگاه خداوند می‌رساند و از آنجایی که افسادگری را موجب نابودی کشت و نسل می‌داند، می‌توان چنین استنباط کرد: هر عمل فاسدی که به نسل انسان و به کشت و محصولات و تولید بشر زبان‌آور باشد، حرام و ممنوع است و این همان قواعدی است که در مدیریت توسعه پایدار مورد نظر است.

۷. سهم نویسندگان

کلیه نویسندگان به صورت برابر در تهیه و تدوین پژوهش حاضر مشارکت داشته‌اند.

۸. تضاد منافع

در این پژوهش هیچگونه تضاد منافی وجود ندارد.

نتایج نشان داد مدیریت توسعه پایدار، توسعه را از سمت توسعه صرفاً اقتصادی به سمت توسعه اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی رهنمون ساخته است. غایت نهایی اهداف توسعه ملی و حفاظت محیط زیست، همانا بهسازی سرزمین به منظور فراهم کردن شرایط زیست محیطی مناسب جهت شکوفایی توان و استعداد‌های معنوی و مادی جامعه می‌باشد. مسلم است در طول جریان توسعه همیشه احتمال بروز مسایل زیست محیطی وجود دارد لیکن دقیقاً در همین جا است که می‌بایست از علوم مهندسی حفاظت محیط زیست کمک گرفت و اثرات زیست محیطی ناشی از اجرای برنامه‌های عمرانی را به حداقل ممکن رسانید. توجه حقوق بین الملل محیط زیست به ملاحظات اقتصادی و اجتماعی در اجرای قواعد حقوق بین الملل محیط زیست، موجب گردیده محیط زیست به عنوان بخشی مهم از فرایند توسعه پایدار در آید و تأکید بیشتری بر لزوم هماهنگی «توسعه و محیط زیست» در میان اسناد و بیانیه‌های سازمان ملل متحد شود. مدیریت توسعه پایدار در حقوق بین‌الملل، با ادغام سه بعد اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی توسعه با یکدیگر می‌تواند هم زمان در بردارنده اصول زیست محیطی نظیر اصل احتیاط و اقدامات پیشگیرانه، اصول اجتماعی مثل انصاف فرانسلی و بین‌المللی و اصول اقتصادی مثل کاهش فقر و افزایش رفاه اقتصادی باشد. مدیریت توسعه پایدار مستلزم نظارت مستمر بر شدت اقدامات اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی با هدف یافتن نوع جدیدی از توسعه سالم‌تر و بلندمدت است. به کارگیری شیوه‌ها و تکنیک‌های تحلیلی مناسب، کسب و استفاده از اطلاعات خوب، به کارگیری چارچوب‌ها و دستورالعمل‌های مربوطه عملکرد مدیریت خوب برای توسعه پایدار را تشکیل

منابع

فارسی

- کنفرانس بین‌المللی حقوق بشر و محیط‌زیست، ۱۳۸۹.
- خمینی، روح‌الله، شرح حدیث جنود عقل و جهل، چاپ سوم، تهران، مؤسسه‌ی تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۷۷.
- خمینی، روح‌الله، صحیفه نور، چاپ چهارم، تهران، مؤسسه‌ی تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۷۷.
- رستمی سلیمانی، توماج، «نگرش کشورها به توسعه پایدار و بررسی شاخص‌های توسعه انسانی و زیست محیطی در پایداری»، مجله کار و جامعه، شماره دویست و هفدهم، ۱۳۹۷.
- رمضانی قوام‌آبادی، محمدحسین؛ شفیق‌فر، حسن، «توسعه پایدار و حق بر محیط‌زیست سالم: چشم‌انداز نسل‌های آینده»، فصل‌نامه سیاست جهانی، شماره اول، ۱۳۹۵.
- سبحانی، جعفر، خدا و نظام آفرینش، چاپ اول، تهران، انتشارات قائم، ۱۳۵۳.
- سلیمی‌ترکمانی، حجت، «حقوق بین‌الملل توسعه-پایدار از آرمان تا واقعیت»، دو فصل‌نامه دانشنامه حقوق اقتصادی (دانش و توسعه سابق)، شماره دوم، ۱۳۹۱.
- سیدی‌نیا، علی‌اکبر، «کرامت انسانی و اقتصاد»، فصل‌نامه‌ی علمی- پژوهشی اقتصاد اسلامی، شماره بیست و نهم، ۱۳۸۷.
- شهبازی، آرامش، «توسعه پایدار یا پایداری توسعه»، مجله حقوقی بین‌المللی، شماره چهل و دوم، ۱۳۸۹.
- ضیائی بیگدلی، محمدرضا، اسلام و حقوق بین‌الملل، جلد اول، چاپ سوم، تهران، انتشارات گنج دانش، ۱۳۷۵.
- عباسی، بیژن، حقوق بشر و آزادی‌های بنیادین، چاپ دوم، تهران، انتشارات دادگستر، ۱۳۹۵.
- عباسی، محمود؛ صفایی، سهیلا، «مقاله بررسی اصول چهارگانه اخلاق زیستی از منظر فقه و
- اسلامی، سیفالله، «کنکاشی پیرامون تأثیر برخی متغیرهای کلان اقتصادی بر شکاف درآمدی»، فصل‌نامه سیاست‌های مالی و اقتصادی، شماره هفتم، ۱۳۹۳.
- اسماعیلی، عباس، «حفاظت محیط‌زیست در اسلام»، مجله دانشگاه علوم پزشکی رفسنجان، شماره ششم، ۱۳۸۶.
- اشرف‌العقایی، احمدرضا، اخلاقیات و ارزش‌های معنوی در خدمت ارتقای توسعه، چاپ دوم، قم، انتشارات سازمان حفاظت محیط‌زیست، ۱۳۷۹.
- امیری، محمدجواد و همکاران، «توسعه پایدار فرهنگ‌زیست محیطی از دیدگاه اسلام»، اولین کنفرانس مهندسی برنامه‌ریزی و مدیریت سیستم‌های محیط‌زیست، ۱۳۸۶.
- آیت‌الله جوادی آملی، عبدالله، اسلام و محیط‌زیست، جلد اول، چاپ سوم، قم، مرکز نشر اسراء، ۱۳۹۰.
- پژومان، ستید هادی، «محیط‌زیست صلح و امنیت بین‌المللی»، فصل‌نامه علمی سازمان حفاظت محیط‌زیست، شماره سی و هفتم، ۱۳۸۱.
- تخم‌کاری، محمد، «توسعه پایدار و شهر اسلامی»، ششمین کنفرانس ملی برنامه‌ریزی و مدیریت شهری با تأکید بر مؤلفه‌های اسلامی (مشهد مقدس)، ۱۳۹۳.
- ترابی، یوسف، «آسیب‌شناسی مدیریت توسعه در ایران»، نشریه دانش سیاسی، شماره دوم، ۱۳۸۴.
- جهانی پور، محمدرضا؛ توحیدی، احمدرضا، «جایگاه توسعه پایدار در حقوق بین‌الملل با تأکید بر رویه دولت‌ها»، فصل‌نامه مطالعات حقوق عمومی، شماره اول، ۱۴۰۰.
- حسینی، سیدعلی، «حمایت از محیط‌زیست در حقوق بین‌المللی اسلام»، مجموعه مقالات اولین

- حقوق اسلامی»، فصلنامه اخلاق زیستی، شماره دوم، ۱۳۹۰.
- عمیق، محسن؛ حسینی، سید فضل الله، اخلاق زیست محیطی در اسلام، چاپ سوم، قم، انتشارات استاد مطهری، ۱۳۸۵.
- فراهانی فرد، سعید، «دولت اسلامی و آرمان حفظ محیط زیست»، همایش اقتصاد اسلامی و توسعه دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۸۷.
- قرائتی، محسن، تفسیر نور، چاپ هفدهم، تهران، انتشارات مرکز فرهنگی درس‌های از قرآن، ۱۳۸۶.
- قربان نیا، ناصر، «قرائت‌های گوناگون از حقوق طبیعی»، فصلنامه فقه و حقوق، شماره اول، ۱۳۹۰.
- کاظم پور تیمورلوئی، محمد؛ کاظمیان، غلامرضا، «مدیریت توسعه پایدار شهری و مروری بر سیاست‌های اتحادیه اروپا»، دومین کنفرانس بین‌المللی معماری، عمران، شهرسازی، محیط زیست و افق‌های هنر اسلامی در بیانیه گام دوم انقلاب، ۱۴۰۱.
- کریم، محمد حسین؛ هاشمی، ابوالحسن، «نظرسنجی از روستاییان در مورد چالش‌های توسعه پایدار روستایی (مطالعه موردی دهستان ساروق شهرستان اراک)»، فصلنامه روستا و توسعه، شماره دوم، ۱۳۸۸.
- گنابادی، سلطان محمد، بیان السعاده فی مقامات العباده، چاپ اول، تهران، مرکز چاپ و انتشارات پیام نور، ۱۳۷۲.
- محقق داماد، مصطفی، قواعد فقه، جلد اول، چاپ سوم، تهران، انتشارات سمت، ۱۳۷۴.
- محمودی کردی، زهرا، «جایگاه محیط زیست در سازمان تجارت جهانی»، فصلنامه پژوهش حقوق عمومی، شماره چهل و یکم، ۱۳۹۱.
- مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، چاپ سوم، قم، انتشارات دارالمکتب الاسلامیه، ۱۳۶۹.
- مهرآرا، اسداله؛ مدانلو جویباری، سپیده؛ زارع زیدی، علیرضا، «بررسی نقش حفاظت از محیط زیست در توسعه پایدار»، مجله مطالعات کاربردی در علوم مدیریت و توسعه، شماره دهم، ۱۳۹۷.
- موسوی همدانی، سید محمد باقر، ترجمه تفسیرالمیزان، جلد اول، چاپ سوم، قم، دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۷۴.
- موسوی، سید فضل اله؛ غیاثیان، فهیمه، «جبران خسارت زیست محیطی در حقوق بین‌الملل»، فصلنامه حقوق مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، شماره اول، ۱۳۹۰.
- نیامیری، آیدین، «محیط زیست در اینترنت»، نشریه موج سبز، شماره ششم، ۱۳۸۹.
- عربی**
- آمدی، عبدالواحد بن محمد، غررالحکم دررالكلم، جلد سوم، تهران، موسسه انصاریان، ۱۳۶۶.
- حر عاملی، محمد بن حسن، تفصیل وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه، جلد بیست و پنجم، قم، موسسه آل بیت، ۱۳۸۹.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، تهران، دفتر کتاب سید فاطمی، ۱۴۰۴.
- سیستانی، علی، قاعده لاضرر ولا ضرار، قم، مکتبه آیت‌الله‌العظمی سیستانی، ۱۴۱۴.
- صدوق قمی، شیخ محمد بن علی بن بابویه، من لا یحضره الفقیه، جلد چهارم، تهران، نشر صدوق، ۱۴۰۹.
- طباطبایی، محمد، تفسیر نمونه المیزان، جلد پانزدهم، قم، انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه قم/ دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۸۷.
- کلینی، محمد بن یعقوب، فروع الکافی، جلد اول و پنجم، قم، دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۳۰.
- مکارم شیرازی، ناصر، القواعد الفقهیه، جلد اول، اصفهان، مدرسه الامام امیرالمؤمنین، ۱۴۱۱.

لاتین

- Barber, Michael, Public Administration and sustainable Development, Plymouth, macdonald & Evans Ltd,2004.
- Furtado, J.I, Economic development & Environmental sustainability, Washington,D.C, world Bank,2000.
- Huttmanová, E. Sustainable Development and Sustainability Management in the European Union Countries. Eur. J. Sustain. Dev.no 5.,2016, pp 475-482.
- Kiss, A. and Shelton, D. International Law,1994.
- Redelift,M.and sage colinceds, Strategies for sustainable Development, Jhon wiley and sons, New york,2002.
- Sands, P. Principles of International Environmental Law (vol. I: Framework, Standards and Implementation,2012,pp;231-234.

